

**Від Сократа до Конфуція: крос культурні витоки ідеалу
освіченої людини на прикладі компаративного аналізу пар
«Сократ– Конфуцій» та «Гіпатія – Бань Чжао»**

Адамян Г.Р.,

магістр філософії, Україна, Дніпро

Orcid:0000-0003-2503-6686

Анотація: У статті здійснено кроскультурний компаративний аналіз трансформації ідеалу освіченої людини в античній європейській та старокитайській філософських традиціях. На прикладі філософської спадщини Сократа та Конфуція досліджено витоки інтелектуальних моделей «пайдеї» та «цзюнь-цзи». Особливу увагу приділено гендерному виміру освіченості крізь призму інтелектуальних біографій Гіпатії Олександрійської та Бань Чжао. Доведено, що попри розбіжності між західним раціональним індивідуалізмом та східним соціоцентричним гармонізмом, обидва вектори розглядають освіченість як нерозривну єдність інтелектуального та морального розвитку особистості.

Abstract: The article presents a cross-cultural comparative analysis of the transformation of the ideal of the educated person within ancient European and ancient Chinese philosophical traditions. Drawing on the philosophical legacies of Socrates and Confucius, the study examines the origins of the intellectual models of *paideia* and *junzi*. Particular attention is paid to the gender dimension of education through the lens of the intellectual biographies of Hypatia of Alexandria and Ban Zhao. The study demonstrates that, despite the differences between Western rational individualism and Eastern sociocentric harmonism, both traditions view education as an inextricable unity of intellectual and moral personal development.

Ключові слова: освіченість, кроскультурний аналіз, Сократ, Конфуцій, Гіпатія, Бань Чжао, пайдея, цзюнь-цзи.

Keywords: education, Cross-cultural analysis, Socrates, Confucius?Hypatia, Ban Zhao, paideia, junzi.

Вступ. Сучасна глобалізація та криза класичної освітньої парадигми актуалізують пошук універсальних смислових констант, що лежать у фундаменті поняття «освіченість». Особливого значення це набуває в контексті кроскультурного діалогу між філософськими традиціями Заходу та Сходу. Звернення до інтелектуальних витоків Осьового часу та Пізньої Античності дозволяє реконструювати архетипові моделі освіченої особистості, які, розвиваючись в ізольованих геокультурних ареалах, продемонстрували дивовижну конвергенцію цілей при розбіжності методологічних підходів. Метою цієї доповіді є компаративний аналіз ідеалу освіченості у філософській практиці Сократа й Конфуція, а також дослідження особливостей експлікації цього ідеалу в жіночому інтелектуальному просторі на прикладі Гіпатії Олександрійської та Бань Чжао.

Для сучасного освітнього простору, що розвивається в парадигмі інтеркультуралізму, синтез цих моделей є надзвичайно плідним. Концепт сучасної освіченості має інтегрувати сократівське критичне мислення та прагнення Гіпатії до чистого наукового знання з конфуціанською етичною відповідальністю та здатністю до гармонізації соціальних відносин Бань-чжао.

Якщо розглядати кроскультурні витoki освіченої людини у горизонті перетину західної та східної філософських традицій, ми побачимо багато спорідненого, що вказує на сталість морально-етичних засад антропології людини різних культурних традицій, різних епох та різних соціальних умов.

Обидва філософи жили в епоху радикальних суспільних змін. Криза поліса в Греції та період Чуньцю в Китаї поставили перед Сократом та Конфуцієм певні інтелектуальні вимоги. Обидва не залишили власних текстів, їхні ідеї ретельно зберігалися їхніми учнями та були записані ними для нащадків. Споріднює обох мислителів переорієнтування філософії з космосу та природи на антропологічну складову філософії особистості, моральність та роль людини у суспільстві.

У особистостях Гіпатії та Бань Чжао ми бачимо жіночий інтелектуальний ідеал: унікальний ракурс, який показує, як ідеал освіченості реалізувався в долях жінок того часу. Гіпатія представляє елліністичну раціональність, математику та неоплатонізм, її освіченість — це шлях до абсолютного знання та публічного авторитету. Бань Чжао представляє класичну конфуціанську освіченість, де знання — це інструмент підтримання соціального порядку, гармонії в сім'ї та

державі. Гіпатія закликає «думати неправильно, але самостійно», обираючи шлях радикальної інтелектуальної автономії. Водночас Бань Чжао діє тонше — вона використовує конфуціанську логіку для захисту прав жінок, стверджуючи, що «навчати чоловіків і не навчати жінок — це порушення закону Інь і Ян».

Сократ і Конфуцій - інтелектуальний критичний раціоналізм проти застарілої соціальної гармонії. Філософська діяльність Сократа та Конфуція припадає на періоди глибоких системних криз їхніх суспільств: розпаду класичного афінського поліса та кривавого хаосу періоду Чуньцю («Весен і Осеней») в Китаї. Обидва мислителі здійснили антропологічний поворот, переорієнтувавши філософську рефлексію з натурфілософського космологізму на етику, людину та її виховання. Показово, що жоден із них не залишив автентичних письмових праць, делегувавши право фіксації своїх ідей учням, що підкреслює пріоритет живого діалогу та практичної педагогіки над догматичним текстом.

Сократівська модель освіченості базується на концепті пайдеї (виховання, формування людини) і розгортається навколо імперативу «Пізнай самого себе». Освічена людина за Сократом — це суб'єкт, який володіє культурою критичного мислення та усвідомлює межі власного знання («Я знаю, що нічого не знаю»). Інструментом формування такої особистості є маєтика — діалогічний метод спільного народження істини через руйнування хибних стереотипів. Освіченість тут тотожна добродетності (арете), яка є раціональною за своєю природою: людина чинить зло лише через незнання блага. Сократ формує ідеал автономного індивіда, здатного піддавати сумніву закони соціуму заради вищої моральної істини, що зрештою призвело до його конфлікту з афінською демократією та трагічної страти.

Натомість Конфуціанський ідеал освіченості є глибоко соціоцентричним і концентрується навколо поняття цзюнь-цзи (благородного чоловіка). Знання в конфуціанстві — це не абстрактна істина чи індивідуальний раціональний сумнів, а інструмент гармонізації суспільства через засвоєння традиції. Освіченість реалізується через дві засадничі категорії: жень (гуманність, людинолюбство) та лі (ритуал, етикет). Культурна людина (вень) — це той, хто через наполегливе навчання та самовдосконалення навчився підпорядковувати власні егоїстичні імпульси суспільному благу та сімейній ієрархії. Якщо Сократ заохочує молодь критикувати авторитети, то Конфуцій вбачає в освіті шлях до відновлення сакрального порядку минулого та служіння державі. Освічена людина Сходу — це не ізольований мислитель, а невіддільний елемент суспільного організму.

Гендерний вимір інтелектуального лідерства на прикладах Гіпатії та Бань Чжао. Експлікація ідеалу освіченості у жіночих інтелектуальних біографіях Античності та

Стародавнього Китаю демонструє, як загальнофілософські парадигми адаптувалися в умовах патріархальних соціальних систем. Фігури Гіпатії Олександрійської та Бань Чжао репрезентують вершини жіночої освіченості своїх цивілізацій, проте траєкторії їхнього визнання є радикально відмінними.

Гіпатія Олександрійська уособлює пізньоантичний ідеал неоплатонічного інтелектуалізму. Вихована в атмосфері Олександрійського Мусейону своїм батьком Теоном, вона перевершила сучасників у математиці, астрономії та філософії. Освіченість Гіпатії мала універсальний, елітарний характер. Вона очолила неоплатонічну школу, де викладала як язичникам, так і християнам, демонструючи релігійну толерантність і відданість чистому логосу. Її освіченість вимагала публічного простору: вона носила чоловічий плащ філософа (трібон), брала участь у міських магістратах та мала колосальний політичний авторитет серед інтелектуальної еліти. Обраний нею шлях безшлюбності заради науки підкреслював її вихід за межі традиційного жіночого гендерного конструкту. Загибель Гіпатії від рук релігійних фанатиків стала символом кінця класичної античної пайдеї, яка не витримала натиску догматичного світогляду.

Бань Чжао (Цао Дагу) інтегрувала свій інтелектуальний геній безпосередньо в конфуціанську соціокультурну матрицю епохи Хань. Будучи донькою видатного історика Бань Бяо, вона після смерті брата завершила монументальну історичну працю «Ханьшу» (Історія династії Хань), що вимагало енциклопедичних знань з астрономії, географії та політики. На відміну від Гіпатії, Бань Чжао не руйнувала патріархальні норми, а кодифікувала їх у своєму відомому трактаті «Настанови жінкам» (Ну цзе), де обґрунтовувала жіночі добродітності: смиренність, слухняність та чистоту в межах концепції балансу Інь і Ян.

Проте парадокс Бань Чжао полягає в тому, що її власна освіченість дала їй безпрецедентну владу. Вона була особистою наставницею імператриці Ден Суй, брала участь в обговоренні державних справ та керувала імператорською бібліотекою. Освіта для жінки у трактуванні Бань Чжао — це не засіб емансипації (як ми б назвали це сьогодні), а необхідна умова для належного виконання сімейного та державного обов'язку. Східна модель продемонструвала виняткову адаптивність: Бань Чжао досягла вершини інтелектуального визнання не всупереч системі, а завдяки досконалому володінню її правилами.

Порівняльний аналіз моделей освіченості західного вектора (Сократ, Гіпатія) та східного (Конфуцій, Бань Чжао). Фундаментальна мета освіти — пошук індивідуальної істини, раціональне самопізнання, метафізичний прорив. Досягнення соціальної гармонії, моральне служіння соціуму, збереження традиції. Методологічним інструментарієм є діалог, маєтика, сумнів, вивчення точних наук (математика, астрономія). Ритуал (лі), етичні

канони, вивчення історії та класичних текстів. Тип інтелектуальної поведінки — автономний, дискусійний, публічний, іноді конфліктний щодо влади. Колективістський, ієрархічний, адаптивний, спрямований на інтеграцію в державний апарат. Фінал інтелектуальної біографії — трагічний конфлікт із соціумом та владою (страта Сократа, вбивство Гіпатії) та зовсім інший фінал східного напрямку. Офіційне визнання та сакралізація Конфуція як «Вчителя десяти тисяч поколінь», Бань Чжао стає державною радницею.

Висновки: синтез кроскультурних витоків показує, що західний ідеал тяжіє до індивідуалізму, раціонального пошуку істини та дискусії. Східний — до колективної гармонії, морального обов'язку та поваги до традиції. Якщо порівнювати Конфуція з Сократом, ми побачимо суттєву різницю в їхніх життєвих шляхах. Сократа стратила власна держава за те, що він навчав людину думати самостійно, що грецький нобілітет назвав «розбещенням молоді», у той час як Конфуцій прагнув стати радником правителя, щоб зміцнити державу через мораль та ритуал. Гіпатія вийшла за межі суто «жіночих ролей» свого часу і розчинилася в чистій науці. Бань Чжао, навпаки, кодифікувала правила поведінки для жінок, але завдяки своєму феноменальному розуму стала вчителькою імператриці та керівницею імператорської бібліотеки.

Кроскультурне дослідження витоків ідеалу освіченої людини виявляє комплементарну (взаємодоповнювальну) природу західної та східної філософських традицій. Західна модель (Сократ — Гіпатія) фокусується на раціональній автономії індивіда, де освіченість є результатом критичного осмислення буття і часто вимагає виходу за межі суспільних конвенцій. Східна модель (Конфуцій — Бань Чжао) трактує освіченість як вищий прояв моральної відповідальності та здатності особистості гармонійно вбудуватися в ієрархічну структуру Всесвіту й держави.

Для сучасного освітнього простору, що розвивається в парадигмі інтеркультуралізму, синтез цих моделей є надзвичайно плідним. Концепт сучасної освіченості має інтегрувати сократівське критичне мислення та прагнення Гіпатії до чистого наукового знання з конфуціанською етичною відповідальністю та бань-чжаоською здатністю до гармонізації соціальних відносин. Значення цих постатей для сучасного розуміння гуманітарної освіти полягає в тому, щоб побачити поєднання критичного мислення Сократа, етики Конфуція, науковості Гіпатії та системності Бань Чжао.

Література

1. Ban Zhao. *Lessons for Women* / Ban Zhao ; translated with commentary by Nancy Lee Swann // Pan Chao: *Foremost Woman Scholar of China*. — New York : Century Co, 1932. — P. 82–99.
2. Dzielska M. *Hypatia of Alexandria* / Maria Dzielska ; translated by F. Lyra. — Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1995. — 171 p.

3. Конфуцій. Бесіди та судження / пер. з давньокит., упоряд. Т. Рожко. Київ : Арій, 2025.
223 с.